פרק כ"ז

# מספר מרפא הנפשות

## לרבי יוסף ן' עקנין.

העתיקו מערבית לעברית

ד"ר שמעון עפפנשטיין

רב דק"ק בריזן (פרוסיא המערבית).

(נדפס ראשונה ב„ספר היובל" אשר י"ל לכבוד מו"ה נחום סאקאלאוו).

וואַרשא, תרס"ד.

ברפוס שולדברג ושותפו, טווארדא 6.

**ПЕРЕКЪ XXVII МИСЕФЕРЪ МАРПЭ ГАНЕФАШОТЪ**

т. е.

**XXVII-ая глава изъ книги „Объ излеченіи душъ“.**

Перев. съ Арабскаго Д-ръ С. Эппенштейнъ.

ВАРШАВА, 1904.

Въ типографіи Шульдберга и Ком., Твердая № 6.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 27 Февраля 1904 года.

# פרק כ״ז מספר „מרפא הנפשות״ לר׳ יוסף ן׳ עקנין.

העתיקו מערבית לעברית

ד״ר שמעון עפפנשטיין, רב דק״ק בריזן (פרוסיא המערבית).

אמר המעתיק. במשך זמן נדודנו בתוך הגוים גלה כבוד מישראל לא רק בתור עם, כי אם גם משפתנו הקדושה כי הרבה ספרים מועילים ונכבדים מעשה ידי חכמינו הגדולים בימי הבינים כמעט נעלמו מאתנו באשר נכתבו בשפת ערבית אשר מוזרה היא להמון העם, וע״כ למצוה יחשב לאלה המבינים שפה זו להפיץ האור הגנוז בספרים אלו לכלל ישראל. ולזאת אמרתי מה טוב להחזיר העטרה ליושנה, ובחרתי כהיום בפרק אחד מספר מרפא הנפשות המכיל מדות המלמד והתלמיד לשומו במאסף זה. והנה זה הספר מרפא הנפשות חובר מאת החכם ר׳ יוסף ן׳ עקנין אשר חי במשך המאה הי״ב למספרם, אולם אין זה תלמיד הרמב״ם ז״ל אשר בשבילו חבר ספרו מורה נבוכים, כאשר חשבו איזו חכמים (ובראשם הרמש״ש נ״י), וזה מאומת על ידי חקירה עמוקה של הח׳ אברהם נייבויער (במ״ע מונאטסשריפט שנת 1870 עמוד 348 והלאה). עוד חבר החכם ההוא מבוא התלמוד אשר כבר יצא לאור על ידי החכם המנוח גראֶטץ (Breslau 1871), גם פי׳ על שיר השירים המכיל כמה דברים יקרים ומועילים בענין ספרותנו בימים ההם ועודנו מונח בכתובים בבית עקד הספרים באוקספורד. גם ספר „מרפא הנפשות״ אשר נקרא שמו בערבית „טב אלנפוס״ עוד לא נדפס ונמצא בכת״י בבית עקד הספרים הנ״ל (עי׳ רשימת נייבויער סימן 1273), אבל הפרק הכ״ז מתוכו הוציא לאור במקורו הערבי הרה״ג מהר״ם גידעמאַנן בתור הוספה לספרו על דבר חינוך היהודים בספרד (Wien 1873), וגם העתיקו לשפת אשכנז (עמוד 43 והלאה). ואני בהעתקתי זאת החסרתי איזו דברים הנוגעים בעניני הפילוסופיא ואשר לדעתי אין בם תועלת להקורא העברי.

---

במדות המלמד והתלמיד. תנאי המלמד הם שבעה. הראשון הוא שיהיה באמת ראוי אל מה שירצה ללמדו לאחרים ושיהיה שלם בו. והנה השלמת האדם בכל חכמה למודית תהיה על שלשה פנים, שתהי ידיעתו מקפת בכל שרשיה, שיוכל להמציא עניני החכמה הזאת שיוצאים מן השרשים האלה, וגם היכולת להשמר מן הטעיות שיקרו לו בהחכמה הזאת ולדרוש אחרי דעות כל מי שחוקרים בה זולתו ולגלות דבריהם הטובים נגד אלה שאינם נכונים ולתקן המעוות

אצל מי שנתעותה דעתו מהם. ואם יעלו לו אלה השלשה פנים כאשר זכרנום אז יצלח להיות מלמד וצריך שימשכו אליו האנשים להתלמד ממנו. ומפני זה הצריכנו ארוננו הנעלה שמו שנקנה לנו אלה השלשה קנינים למען נשתלם בהחכמה בקנין אופניה והם הציור וההכרה באמרו ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם (דברים י״א י״ח), והנה יורה במלות לב ונפש אל הציור וההכרה. וייחס הציור אל הלב וההכרה אל הנפש באשר הלב הוא ההתחלה והקודם והראש הנכבד, כי הוא מקור החום הגופני היוצא ממנו לתקן המוח עד שתהיינה בו שלשה כחות הנפש והם המחשבה הזכירה והדמיון, ולזה נייחס אליו הציור, ועל פי הידיעה הזאת תיוחס אל הנפש הנתלית להלב ההכרה הנתלית להציור, ונכנסו תחתיו שני ענינים הנשארים עוד והם המצאת חרשות והתשובה על כל הטענות. ויחס הלב בקדמותו אל הנפש באחריתה כיחס הציור הקדום אל ההכרה השנית לו. וזה כי ההיקש על ענין איזה דבר יקדם זמנו בהנפש לפני הכרתנו במציאות הדבר הזה, כי הכרת המציאות לא תוכל היות בלתי ידיעת הענין, אבל ידיעת הענין תוכל היות אף אם לא הכרנוהו אם נמצא הדבר או לא, ואז״ל בספרי (ע׳ ספרי פ׳ עקב על הפסוק הנזכר בזה): ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם זה תלמוד. ובאשר ידיעת החכמות הן גם כן עבודת הבורא ית״ש, כי כאשר תקנה ידיעתן תכיר גם גדולתו וגבורתו כאמור אצל ידיעת הרכבת אברי האדם, ומבשרי אחזה אלוה (איוב י״ט כ״ו), ענינו ידעתי גבורת הבורא על ידי הרכבת חלקי גופי, כש״כ שתאמר על מי שקנה לו ידיעת הרכבת השמים והעולם ומה שלמעלה ממנו, כלומר מה שהוא אחר הטבע, איך הוא עמד על ההכרה האמיתית של הבורא וגדולתו וגבורתו, ועל זה אמר: כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט׳ כ״ג), הורה לנו בזה כי המדרגה היותר גדולה היא הכרת הבורא. ואומר אני כי באמרו ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דברים ו׳ ה׳) יורה על קנין ג׳ האמצעים האלה, כי מלות בכל לבבך ענינו ציור עקרי החכמות והוא ידיעת שרשיה, ובמלות בכל נפשך יורה אל המצאת הענפים מן השרשים, וזה לא יהיה אלא בההכרה, ומלות בכל מאדך ענינו סגירת הטענות והקמת הראיות על קיום מה שרצו לסתור באותן הטענות, וזה לא יהיה אם לא על ידי חקירות עיוניות ועמל רב וזה משמעת מלת מאד.

התנאי השני הוא, כי החכם הרוצה ללמד לאחרים יעשה בעצמו מה שתחייבהו חכמתו, וזה תלוי בזה כאמרו ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (דברים ה׳ א׳), הקדים בזה הלמוד לעשיה ובזה יהיה מאותם שאמרו עליהם מה נאים דברים שיוצאים מפי עושיהם. ובאשר המעשים נכרים רק למראית העין והחכמה נראית לעין חוררת במשכיות לבב, ורבים יותר השופטים למראה עיניהם מאלה הרואים ללבב, על כן לא יכחיש דבורו את מעשיו כי עי״ז יסיר את האנשים מדרך הישר ויהיה מאלה אשר עליהם אמר הכתוב, עמי מאשריך מתעים (ישעיה ג׳ י״ב). ואם יזהיר אחרים על הדברים הרעים ובעצמו יהיה מהנמשכים אחריהם אז יהיה דומה לרופא אשר יזהיר האנשים מלאכול איזה מאכל אבל הוא בעצמו משתמש בו, וכמו כן הוא זה מי שיזהיר אחרים אודות מדות רעות והוא עצמו נמשך אחריהן. ועל זה אמר המשורר הערבי בשירו: אם תמנע איש מעשות רעה שתעשֶׂהָ בעצמך, אזי לבושה גדולה תחשב זאת לך. וע״כ התלמיד או שיצחק על למודו ויחשוב בלבו כי גם דעת המלמד באלו

האזהרות כוזבה ולפי זה גם הוא אינו עושה עבירה בזה, ואך הזהירו המלמד עליה משום איזו סיבה לאיזה זמן, או שיחשדהו התלמיד כי הוא עשה זה רק בחשבו כי יש לו יתרה על תלמידיו ויש לו הנאה בזה ואך צרות עין היא זאת אצלו. ועל ידי זה תחת אשר יזהירם המלמד על הדברים הרעים עוד יעוררם עליהם ויעיר תשוקתם אליהם. ואם כזה יחשבו תלמידיו על אחד משני האופנים יהיה חוטא ומחטיא את הרבים וחטא הרבים תלוי בו ולא יהיה לו חלק לעוה"ב (עיין אבות פרק ה' משנה י"ח) כירבעם בן נבט אשר נאמר עליו על חטאת ירבעם בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישראל (מלכים א' ט"ו ל'). והוא נענש על עבירתו במרי ועל אשר נלחם נגד האל ית"ש.

והתנאי השלישי הוא שיהיה למודו בחנם בלא שכר, כי על מה שאמר הכתוב ראה למדתי אתכם וגו' (דברים ד' ה') דרשו רז"ל מה אני בחנם אף אתם בחנם (בבלי נדרים דף ל"ז ע"א). ואם יבקש שכר על למודו אז משתמש בתורה ויעשה עיקר למודו בתורה קנין ממון, וכבר הקדמנו אזהרה על זה במה שקדם, ואז"ל אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחתוך בהם (עיין אבות פרק ד' משנה ה' בקצת שינוי נוסחאות), וזה כי האכילה והשתיה והלבישה הם רק בשביל הגוף החומרי, והגוף הוא עבד לנפש והנפש כאמה לחכמה ואם כן הממון עבד ולא האדון, והחכמה היא הגברת ולא השפחה. והוא הפך הכונה ועשה העבד אדון והאדון עבד, ועל מעשה כזה אמר הכתוב הוי האומרים לרע טוב וגו' (ישעיה ה' כ'), ההופכים ללענה משפט וגו' (עמוס ה' ז').

והתנאי הרביעי הוא שינהג עם תלמידו כמו שינהג עם בניו ויחשב כאילו הם בניו, כאמרו ושננתם לבניך וגו' (דברים ו' ז') ואז"ל על זה בספרי אין בניך אלא תלמידיך וכן אתה מוצא בכל מקום שתלמידים קרויים בנים שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א'), ויצאו בני הנביאים (מלכים ב' ב' ג') וכי בני הנביאים היו והלא תלמידים היו אלא מיכן להתלמידים שקרויים בנים, כיוצא בו אתה אומר וחמשים איש מבני הנביאים (שם שם ז') וכי בני הנביאים היו והלא תלמידים היו אלא מיכן לתלמידים שקרויים בנים, וכן אתה מוצא בחזקיהו מלך יהודה שלמד כל התורה לישראל וקראן בנים שנאמר בני עתה אל תשלו (דברי הימים ב' כ"ט י"א).

והתנאי החמישי שיכון להדריכם בדרך הישרה ובהמנהג היותר נכון וינהגם אל השגת ההצלחה האמיתית והתכלית המכוונת כדי שתתקיים בנפש תלמידו מעלת החכמה ובזה ידע גם איך יתנהג במעשיו ויקנה בזה חיי העולם הבא אשר הוא האשר האמיתי, ובאם כבר הגיע לאיזו מדרגה בחכמה אז ילמדהו, כי לא ילמוד אדם החכמות אלא בשביל עצמותן ולא לשום פניה אחרת זולתה אשר תהיה מכוונת מהן, ואשר תוליכנה אותו אליה. אך אם שכלו לא ישיג השלמות בתכלית זו ויראה הרב כי כונת התלמיד בלמודו רק אל התענוגים והכבוד, גם אז אל ירחיקהו מפניו בשביל דעתו זאת, כי אם ימשכהו אליו בלמודו, וכאשר יתחיל עוד לדרוש וללמוד אז יתעורר באחרונה על אמיתת הדברים ותבטל אצלו הדעה הראשונה הזאת בהתקיים הדעה האחרונה הזאת ויהיה זה כמו מרפא לנפשו וזה הוא הלמוד הקיים והאמיתי אשר עליו אמר הכתוב למען ילמדו ליראה אותי (דברים ד' י'). וכמו כן אם יראה הרב אצל התלמידו איזו מדה שאינה נאותה למי שילמד

חכמה אז יגער בו על זה למען אשר לא ישוב אל הדומה לזה כי זה הוא בגדר ההוכחה, ואם התלמיד הוא בעל מדות תרומיות ושכל טוב אז ישים אל לבו להוכיחהו אך ברמיזות ולא יגער בו וזה הוא נאה. וכזה עשה רבינו הקדוש עם ר' חייא הלמידו, אז"ל (עיין ירושלמי כלאים פרק ט' דף ל"ב ע"ב) רבי עניו היה ביותר והיה אומר כל מה שיאמר לי אדם אני עושה חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני דשרין גרמיהון ומנויניה ואי סליק רב הונא ריש גלותא להכא אנא מותיב יתיה לעיל מנאי דהוא משבט יהודה ואנא מבנימין והוא מן דכריא דבית יהודה ואנא מן נוקבתא, חד זמן עייל ר' חייא לגביה אמר ליה הא הונא לבר נתכרכמו פניו של ר' אמר לו ארונו בא אמר ליה פוק חמי מן בעי לך לבר נפק ולא אשכח בר נש וידע דכעים עליה נהג נזיפותא בנפשיה תלתין יומין, כי היה לו לר' חייא לאמר כבר בתחלה לרבי ארונו של ר' הונא בא ולא היה לו לומר כאילו היה במשמע שר' הונא בא ועודנו חי עד שהתבייש רבי בשביל שיצאו מפיו הדברים שבאם יבא ר' הונא אז יסיר מעליו הנשיאות וימסרנה לו, וכאשר השיג ר' חייא והבין מעצמו במה הסכיל עשה אז גם רבי עצמו הסתפק בזה ולא רצה להכלימו בגלוי בשביל מה שהיה בו מן החכמה והמעלות והצדק, ועל כן אמר לו פוק חזי מאן בעי לך, ובאשר לא מצא אדם מבחוץ ידע מה דעהו של רבי וקבל עליו החרם שלו. ומזה למדנו כי ההוכחה בחשאי וברמיזות לא תקרע מכך היראה אבל הגערה תסירהו כלו.

והתנאי הששי שלא יהיה הרב בלמודו צר עין וקפדן במדתו כי אם יהיה סבלן במדותיו ובעל עין יפה ומקבל תלמידיו בסבר פנים יפות ובשמחה, ובזה הענין ארז"ל ולא הקפדן מלמד (אבות פרק ב' משנה ה') כי על ידי קפדנותו ייראו התלמידים וימנעו מלשאול אותו שיבינם ויברר להם הענין ועל ידי כן ישארו בסכלותם. אז"ל (עיין אבות דר' נתן פרק ט"ו, הוצאת שעכטער דף ל"א ע"א): מעשה באדם אחד שבא לפני שמאי הזקן אמר לו כמה הורות נתנו לכם, אמר לו שתים אחת בכתב ואחת שלא בכתב, אמר לו על שבכתב אני מאמינך ועל שלא בכתב איני מאמינך, גער בו והוציאו בנזיפה, בא לפני הלל הזקן ואמר לו כדרך שאמר לשמאי אמר לו שב בני ואומר לך, כתב לו אל"ף בי"ת, לאחר שלמדן אמר לו על אל"ף מה הוא זה אמר לו אל"ף אמר לו אין זה אל"ף אלא בי"ת ועוד כתב לו בי"ת אמר לו מה הוא זה אמר לו בי"ת אמר לו אין זה בי"ת אלא אל"ף מנין אתה יודע שזה אל"ף וזה בי"ת אמר לו שכך מסרו לנו הראשונים שזה אל"ף וזה בי"ת אמר לו כשם שקבלת עליך זו באמונה כך קבל עליך זו באמונה. ואמרו עוד שם: מעשה בגוי אחד שהיה עובר אחורי בית הכנסת ושמע תינוק קורא ואלה הבגדים אשר יעשו וגו' (שמות כ"ח ד') אמר כל הבגדים הללו למי, אמר לכ"ג שעומד ומשמש בכהונה גדולה על גב המזבח. בא לפני שמאי הזקן אמר לו גיירני ע"מ שאהא כ"ג ומשמש בכהונה גדולה על גב המזבח, א"ל וכי אין בישראל כהנים גדולים שיעמדו וישמשו בכהונה גדולה על גב המזבח אלא הגר הזה שבא במקלו גער בו והוציאו בנזיפה, בא לו לפני הלל הזקן ואמר לו כדרך שאמר לשמאי א"ל שב בני שב, מי שמבקש להקביל פני מלך בו"ד דין הוא שילמוד האיך יוצא האיך נכנס א"ל הן ואתה מבקש להקביל פני מלך מלכי המלכים הקב"ה לא דין הוא שתלמוד האיך תכנס לבית קדשי הקדשים האיך תיטיב את הנרות האיך

תקריב על גב המזבח האיך תסדר את המערכה. אמר לו הן אבל למדו אל״ף בי״ת ולמדו תורת כהנים ולמדה, היה לומר והולך עד שהגיע אצל והזר הקרב יומת (במדבר א׳ נ״א) נשא הגוי ק״ו בעצמו ומה אם ישראל שנקראו בנים למקום (דברים י״ז א׳) ונאמר בהם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י״ט ו׳) עליהם הכתוב אומר והזר הקרב יומת אני גר שלא באתי אלא במקלי ותרמילי עאכו״כ מיד נתפיים הגר מאליו. ומזה תראה איך היה הלל מתנהג בסבלנות עמו בלמוד עד אשר הדריכו פעם אחר פעם להידיעה האמיתית ועקר הדעות הנפסדות אשר היו בנפשו החולה והוא רפא אותה עד אשר היתה בריאה ושלמה. אבל אם היה צר עין נגד שני אלה האנשים, כמו שעשה שמאי לא היה יכול ללמדם. ואז״ל שם שבא לפני הלל הזקן וא״ל כל ברכות שבעולם ינוחו לך על ראשך שאלו היית כשמאי הזקן לא באתי לקהל ישראל, קפדנותו של שמאי בקשה לאבדני מן העולם הזה ומן העוה״ב ענותנות שלך הביאתני לחיי העוה״ז ולעוה״ב, נולדו לו שני בנים אחד קראו הלל ואחד קראו גמליאל והיו קוראין אותם של הלל, כי הוא נתן להם המציאות האמיתית והקיימת. וכמו כן נאמר באברהם אבינו ע״ה ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י״ג ה׳) והרגמו אונקלוס וית נפשתא דשעבידו לאורייתא בחרן. גם צריך להרב שיכבד מאד את תלמידיו ועל זה אמרו ז״ל לעולם יהא כבוד תלמידך חביב עליך ככבוד חבירך [1]. ואז״ל (מגילה דף כ״א ע״א): מנין לרב שלא ישב על גבי כסא וישנה לתלמידיו על גבי קרקע דכתיב ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה׳ כ״ח). ובאם יראה הרב שתלמידיו אינם חפצים בהלמוד ועצלים וחסרי זריזות הם אז צריך לגעור בהם בקושי ויוכיחם וכזה אמר החכם לבנו בכלל צואתו אשר צוהו: זרוק מרה בתלמידים (כבלי כתובות ק״ג ע״ב) וזה כמרפא להם כי על ידי זה ימנעם מן הבערות ויעוררם מן עצלותם ויכונו את דעתם ויחזרו למוטב ויהיה למודו זה יותר קיים בשכלם. וכמו זה אז״ל בבאור הפסוק אף חכמתי עמדה לי (קהלת ב׳ ט׳ ועיין גם במדרש רבה על זה) חכמה שלמדתי באף היא שעמדה לי. ולזה צריך שהמלמד לא יתערב עם תלמידיו במאכלם ובמשתיהם ובכל עניניהם ודבוריהם זולתי במה שנוגע להלמוד כי בזה יקל כבודו בעיניהם ותמעט יראתו על פניהם. ואם תקצר דעתם וידל שכלם אז חייב הוא לשנות להם הדברים אף ארבעה פעמים עד שיהיו קימים וחזקים ברוחם ויעורר אותם באמרו להם: מי אשר לא הבין דברי יגיד לי כי לא הבין מה שהצעתי לפני ואז אשנה לו עד אשר יבין. ויהיה לו בזה למשל מה שעשה משה רבנו עליו השלום אשר אז״ל עליו (עירובין נ״ד ע״א): ת״ר משה למד מפי הגבורה נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו נסתלק אהרן וישב לשמאל משה ואיתמר לשמאל אהרן ר׳ יהודה אומר לעולם אהרן לימין משה הוא חוזר נכנסו הזקנים ושנה להן פרקן נכנסו כל העם ושנה להן משה פרקן נמצא ביד אהרן ד׳ וביד בניו שלשה וביד הזקנים שנים וביד כל העם אחד, נסתלק משה שנה להם אהרן נסתלק אהרן שנו להם בניו נסתלקו בניו שנו להם זקנים נמצא ביד כל אחד ואחד מהן ארבעה.

---

[1]) המחבר כוון בזה למה דאיתא באבות פרק ד׳ וגם באדר״נ פרק כ״ז אך שם הגירסא יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וגירסת המחבר אינה נכונה, ועמ״ש ע״ז הר״ז שעכטער באדר״נ דף מ״ב ע״ב הערה ט״ז.

א״ר אלעזר חייב אדם לשנות לתלמידיו ד׳ פעמים ק״ו ומה אהרן שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה הדיוט מפי הדיוט על אחת כמה וכמה.

התנאי השביעי הוא שילמדם לפי מה שתוכל דעתם וויחם להשיג בהדרגת הדברים זה אחר זה עד אשר ידריכם אל המדרגה העליונה והיא מדרגת השלמות. וענין הדרגת הלמודים הוא שיתחיל עמהם בלמוד הכתיבה עד שידעו האותיות אשר הסכימו עליהם אבותינו והוא כתב אשורית עד כי לא יהיה להם שום ספק בזה, וצריך שילמדם הכתב עד כי יהיה כתב שלהם ברור אשר יוכל הקורא לרוץ בו, ולא יבלה אתם הזמן שיהא הכתב שלהם יפה ומהודר ומפואר רק יסתפק במה שזכרנו מזה. אחר זה ילמדם בקריאת תורה, נביאים וכתובים בנקודות וטעמים למען יוכלו להוציא הטעמים כנכון ובזה אז״ל (מגילה ג׳ ע״א): אמר רב איקא בר אבין אמר רבי חננאל אמר רב מאי ויקראו בספר תורת אלהים מפורש (נחמיה ח׳ ח׳) וכו׳ ויקראו בספר זה מקרא, מפורש זה תרגום, ושום שכל אלו הפסוקים, ויבינו במקרא זה פסקי טעמים, ואמרי לה אלו המסורות. גם ילמדם איזו מלות הן נכתבות מלא ואיזו חסר ואיזו צריכים לקרא מלעיל ואיזו מלרע ושאר הדברים שצריך שידעום, וזה כי ילמדם ספרי המסורת כמו מסורת גדולה וספר אכלה ואכלה ושאר הספרים מזה המין. אחר זה ילמדם מדרש ומשנה עד אשר יהיה זה סדור בפיהם כאמרו ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם (דברים ל״א י״ט) וזה כאשר יגיעו לעשר שנים כאמרם ז״ל (אבות פרק ה׳ בסופו) בן חמש למקרא בן עשר למשנה. ואחר זה ילמדם דקדוקי המלין וצירופיהן ואיזו מן הפעלים שלמים ואיזו מסוכנים והקלים והכבדים והנדגשים ושאר דקדוקיהם וזה יוכל ללמדם מתוך ספר אבו זכריא המכונה חיוג ירחמהו האל ומתוך ספרי הרופא אבו אלוליד אבן גנאח ז״ל והם ספר הרקמה וספר השרשים וספר ההשגה ושאר ספריו כי הם מועילים מאד בדקדוק וידיעת הלשון ופירוש המקרא, ואל יניח מכל אשר חבר הוא בזה הענין כי אם ינהג התלמידים אל זה כי זה מועיל הרבה ויוכלו התלמידים להקיף בו בזמן קצר [1].

* *
*

אחר זה ילמדם חכמת השיר ויציע לפניהם שירי מוסר ביותר ושאר מיני השיר המעולים אשר בהם יתעורר על כל מדה טובה, אבל ימנעם מכל מה שיוכל להביאם לקנות להם מדות רעות ומגונות כמו שירי התולים ושבחי מדות רעות, וכמו בן משירי עגבים, ולא ימסור להם מזה שום דבר כי זה יפסיד להם ויביאם אל הפשיעות וכבר בארנו במה שקדם ממאמרנו איסור זה הדבר. וכמו זה ילמדם מעניני מוסר אשר כונתם להדריכם בדרך הנזכר מה שחובר בחרוזים, כי זה יחבב להם המדות התרומיות וירחיקם מן המעוות ויעוררם לקנות להם הטוב ולהסיר מהם הרע וזה מהיותר מועיל להתלמידים. אחר זה אז״ל (שם) בן חמש עשרה לתלמוד, כלומר אם הגיע

---

[1]) פה מרחיב המחבר אמרים על דבר צורך המלין בענין הלמוד והוא על דרך החקירה, ובאשר אין לו המשך עם עקר הענין על כן לא העתקתיו פה.

לשנת החמש עשר ילמדם תלמוד וזה שיקרא אותו עמהם להרגילם בו עד אשר יהיה סדור בפיהם ואז כשיגיעו לשנת השמונה עשר ילמדם אותו בעיון וחקור. ועל זה אז"ל בן שמונה עשר לחופה (שם), רצו בזה הקריאה בעיון ובהבין דבר מתוך דבר, וזה להמציא הענפים מן השרשים. והנה עשו זה בעבור כי עד שנת השמונה עשר יותר טוב להם ללמוד מה שישמר בזכרונם והם יותר ראויים ויותר פנויים אל זה מאשר אל הדברים השכליים יען עוד לא השתלם שכלם ולכן יוכל עוד לפסד בזה בעת הזאת. והחכם כנה את הלמוד העיוני במלת חופה על דרך ההעברה כי כמו שהחופה ר"ל התחברות הזוג היא תכלית הנשואין, כמו כן תכלית הלמוד וכונתו הוא העיון. אבל כשיגיעו להעונה הזאת אז כבר יש כח בשכלם להשיג העיון וגם להמציא ולברר שאלות אשר לא תמצאינה בבירור בתלמוד ע"י השרשים המסורים בו, גם יתרגלו בזה, והרב ידריכם בזה עד אשר כל ימי חייהם לא יעזבו זה ולא יסורו ממנו ולא ימנעו מלשנות למודם בכל עת עד אשר יתברר להם היטב ויבינו יותר ויותר לעומת מה שלא התברר להם בהזמן הקודם. ולזה אז"ל אין דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה ואחת (עיין חגיגה ט' ע"א). וזה הוא תורה שבעל פה ועליה נאמר והגית בו יומם ולילה (יהושע א' ח') כי זה הוא מה שיגלה ויברר לנו עניני תורה שבכתב וזה הוא מה שיביא לנו האשר האמיתי והוא אשר של חיי העולם הבא, כי זה הוא הטוב המעולה והנועם היותר שלם, וכל מה שזולתו הוא רע ומגונה וחסרון ושפלות, וזה על פי מה שהעיד בה השם יתעלה שמו באמרו ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים וגו' ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם וגו' (דברים ד' ה'־ו') ואמר עוד כי מי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים וגו' (שם שם ז') וארז"ל (בבלי תענית ו' ע"א) נמשלו ד"ת למים דכתיב הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נ"ה א') מה מים חיים לעולם אף ד"ת חיים לעולם שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד' כ"ב) מה מים מעלין את הטמאים מטומאתן כך ד"ת מעלין את הטמאים דכתיב צרופה אמרתך מאד (תהלים קי"ט ק"מ) מה מים משיבין נפשו של אדם שנאמר מים קרים על נפש עיפה (משלי כ"ה כ"ה) כך ד"ת משיבין נפשו של אדם שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים י"ט ח'), מה מים חנם לעולם אף ד"ת חנם לעולם שנאמר הוי כל צמא לכו למים [ואשר אין לו כסף] (ישעיה נ"ה א'). מה מים אין להם דמים אף ד"ת אין להם דמים, ת"ל יקרה היא מפנינים (משלי ג' ט"ו), אי מה מים אין משמחין את הלב כך ד"ת אין משמחין את הלב ת"ל כי טובים דודיך מיין שיר השירים א' ב'), מה יין משמח את הלב כך ד"ת משמחים את הלב שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהלים י"ט ט'), מה יין אי אתה טועם בו טעם בתחלתו וכל זמן שמתישן בקנקן סופו להשביח כך ד"ת כל זמן שמתישנין בגוף סופן להשביח שנאמר בישישים חכמה (איוב י"ב י"ב), אי מה יין פעמים שרע לגוף ורע לראש יכול אף ד"ת כן ת"ל לריח שמניך טובים (שיר השירים שם ג') מה שמן יפה לראש ויפה לגוף אף ד"ת יפין לראש ויפין לגוף, וכן הוא אומר כי לוית חן הם לראשך וגו' (משלי א' ט') נמשלו ד"ת כשמן וכדבש שנאמר ומתוקים מדבש ונופת צופים (תהלים שם י"א). והנה תוה"ק תכלול המעשים הישרים והנכונים והדרכים המעולים והנעימים באמרה ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא י"ח ה') ואמרה עוד ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד וגו' (דברים שם א') ועוד תשנה נעימותיה במקומות הרבה ותזהיר על המרי

נגדן והם מעשי האנשים הרעים והשפלים ודרכי אדם אשר יש חסרון בתכונת נפשו והמגונה באמרה כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו (ויקרא שם ג׳) ועוד אמרה ולא תלכו בחקות הגוי אשר אני משלח מפניכם (שם כ׳ כ״ג) ועוד תשנה אלה הענינים במקומות הרבה כדי לזרז להמנע מזה, אח״ז הודיעה אותנו גם הסבות אשר בשבילן תתהפכנה מדותינו וישתנו דרכינו מן הדרכים הטובים ועל כן אמרה שחייבים בני ישראל להכרית שבעה העממים ולעקור אותם מכל וכל ואמרה בזה לא תחיה כל נשמה (דברים כ״א ט״ז) ונתנה הסבה בזה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות וגו׳ (שם שם י״ח), כי כשנתערב עם השפלים והרעים והפושעים אז נלמד דרכיהם הרעים, ואם כן אי אפשר שלא נמשך גם אנחנו אחריהם, וזה דומה לחליי הגוף אשר אם יהיו בגוף אף במגע ידבקו בגופותינו. ובזה אחז״ל צדיק מעצמו ורשע מחברו (בבלי יומא ל״ו ע״א), וגם למדה אותנו תורתנו הקדושה כי בהכריתנו הכופרים נתמיד בהדרכים אשר צותה אותנו, והם דרכי ה׳, ובארה לנו כי שלומנו והצלחתנו התמידית לעולם לא יהיו כי אם באשר נלך אנחנו ומלכינו וראשינו בהדרך הזה ועל פי התנאי אשר חייבה אותנו בהר חורב ובערבות מואב כאמרו יתברך אחרי כל היעודים אשר הזהיר בהם אותנו על הרע באמרו על אשר עזבו את ברית ה׳ אלהי אבותם אשר וגו׳ (דברים כ״ט כ״ד), וכבר נאמרו בענין זה הרבה מאמרים בתורה, ואם כן צריך ללמדם וגם לעשות אותם ולקראם תמיד באשר הם החיים התמידיים בעולם הזה ובעולם הבא, בעולם הזה כמו שנאמר בפרשת והיה אם שמוע וגו׳ ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו׳ (שם י״א י״ד) ובברית בהר חורב ובערבות מואב הברכות אשר דבר לעשות לנו כאשר נלך בהדרכים הישרים וכאשר נתמיד על מה שנצטוינו בו וכאשר נרחיק עצמנו ממה שהוזהרנו עליו, ובעולם הבא כאמרו יתעלה אשר ייטב לך ואשר תרבון מאד (שם ו׳ ג׳), ואמרה התורה במקום אחר למען ייטב לך והארכת ימים (שם כ״ב ז׳), ואז״ל על זה לעולם שכלו טוב ולעולם שכלו ארוך (קידושין ל״ט ב׳) וזאת ההצלחה הקימת והחיים התמידיים. ואז״ל (פאה פרק א׳ משנה ב׳) אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו וכו׳ ותלמוד תורה כנגד כלם, אך באם נתרפה בלמוד דברים אלה אז גם נעזוב עשייתם ותמצאנה אותו הרעות בשני עולמות, בעולם הזה כמו שאמר הוא יתעלה שמו השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו׳ (שם י״א ט״ז) ובהקללות אשר הזהירנו בהן בברית בהר חורב ובערבות מואב נאמרו היסורים העצומים והענשים הקשים וכל זה כתוב בשני מקומות אלו, ובעולם הבא הנה אומר הוא יתעלה שמו כי כל אשר יעשה מכל ההועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות [מקרב עמם] (ויקרא י״ח כ״ט), כונתו בזה אל המקום אשר בו היסורים התמידיים והעונש הנורא אשר אין לו סוף ושם תכרת הנפש ההיא מן הנפשות הנעלות [1]), ובבאור הפסוקים בדברים י״א, י״ט—כ״א אז״ל מפי השמועה

[1]) בדבריו אלה רצה המחבר לפרש דברי הפסוק מקרב עמם וענין מלת עם פה המושכלות או הנפשות השכליות, וזה על פי דרך החוקרים, אשר הם מפרשים באופן זה גם הפסוק אני נאסף אל עמי (בראשית מ״ט כ״ט), ועמ״ש ע״ז הרלב״ג בפי׳ עה״ת בסדר חיי שרה בפסוק ויאסף אל עמיו (כ״ה ח׳), ומה שהעירותי בספרי מדרשי התורה להקדוש אנשלמה אשתרוק (ברלין תרנ״ט) צד 205 הערה 7.

(עיין בספרי על זה): ולמדתם אותם את בניכם וגו׳ למען ירבו ימיכם וימי בניכם ואם לאו יקצרו ימיכם שכן דברי תורה נדרשין מכלל לאו הין ומכלל הין לאו למען ירבו ימיכם בעולם הזה וימי בניכם לימות המשיח כימי השמים על הארץ לעולם הבא אשר נשבע ה׳ לאבותיכם לתת להם להתת לכם אין כתיב כאן אלא לתת להם נמצינו למדים תחית המתים מן התורה. וכאשר התמידו על קריאת התלמוד בעיון והשכל והבין דבר מתוך דבר וכאשר השתלם כח השגתם והתלמוד נעשה להם קנין גמור עד כי רק בקושי ישכחוהו וכאשר נכונו פעמיהם בתורתנו הקדושה ובעשיית המצות ילמדם הצורך השלישי והוא להלחם נגד הטענות הכוזבות של המינים והאפיקורסים הנקראים זנדיק [1]) ולתמוך הדעות והמעשים המחוקקים בהתורה. והנה יוכל להמכם ולהגן בעדם נגד כל העמים בזה כי כל מה שנמצאו בה מן האמונות והמעשים בין שהן מצות או שהן אזהרות אין לנו לבחנם בשכלנו ובבינת אנוש באשר הן נעלות מזה במעלה ובמדרגה כי הן נעתקות על פי הנבואה האלהית ועל ידי הסודות האלהיות אשר יקצר השכל האנושי להשיגן ולקנותן, והנה ממציאות לנו תועלת רק בענינים שאין אנחנו יכולים להשיג בשכלנו ואשר אנחנו נבוכים בו. ולולי דברינו אלה כנים אין לנבואה שום תועלת קימת אבל היה מועיל לאדם רק מה שיוכל להשיג בשכלו על ידי ההתבוננות מעצמו ואם היה כן אז היו האנשים נשענים על שכלם ואין להם שום צורך אל מראה האלהים ואל הנבואה. אבל באמת לא היינו מוצאים בנו כל המעשים האלה [2]) אם לא שבאה אלינו הנבואה, ועל כן היא תמציא לנו תועלת במה שלא יוכל שכלנו להשיגו, ולא בזה בלבד אלא אף במה שינכר שכלנו גם כן, כי כל מה שהוא יותר מנוכר אצלנו כל זה רק היא תוכל להביא לנו. ומבואר הוא כי מה שהוא מנוכר בשכלנו ומה שהוא מגונה לפי דמיוננו אינו מנוכר ומגונה באמת, אבל הוא שלם וברור לפי השכלים האלהיים ולזה נמצא אצל רז״ל אם יאמר אחד מהם איזה מאמר אשר אין להיקש השכלי מבוא אליו ואשר לפי ראות השכל יחויב שהוא נמנע, אז יאמרו לו: אין אלו אלא דברי נביאות (עי׳ עירובין דף ס׳ ע״ב), רצו בזה כי זה לא יוכל להיות אלא על ידי קבלה והיא הנבואה אשר תבא מצד הנביא הנבחר והמרוצה לאלהים ושכלנו יקצר מלהשיג זה, וגם אז״ל אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש תשובה (עיין יבמות דף ע״ו ע״ב), רצו בזה אם דבר זה הוא מצד העתקת [3]) קדמונינו, אז נקבלנו בתמימות אף בלא ראיה, ואם הוא נאמר בדרך ההיקש השכלי אז יש לנו להטיל בו גם ספק ולהשיב עליו. והנה האדם אף אם הגיע שכלו אל מעלת השלמות בכ״ז הוא ביחס אל בעלי השכל האלהי כיחס העלם הקטן והפתאים אל האיש השלם, וכמו שהרבה מן הקטנים והפתאים ינכרו בשכליהם הרבה דברים אשר באמת אינם מנוכרים ואינם נמנעים ובהיפך יחשבו בדברים שהם באמת מנוכרים לאינם מנוכרים, כמו כן הוא אצל מי אשר הוא בתכלית שלימות השכל האנושי נגד בעלי השכל האלהי. וכמו אשר האדם בטרם יקבל מוסר וחינוך ינכר דברים הרבה וירחיקם וידמה במחשבתו שהם נמנעים,

---

[1]) היא כת פרסית הנקראת גם כן Zend.

[2]) המחבר רמז בזה אל עשיית המצות הנזכרת למעלה המחוקקת בתוה״ק.

[3]) העתקה פה בענין קבלה וכמו שגם הראב״ע משתמש במלה זו בפי׳ עה״ת בענין קבלת חז״ל הנמסרת והנעתקת איש מיד איש.

אבל כאשר מקבל מוסר ע"י הלמודים ויתחנך בחכמה יסורו ממנו מחשבות אלה ונהפוך הוא שכל מה אשר היה אצלו נמנע הוא עתה מחוייב, וגם מה שהוא התפלא עליו משום איזו צד יתפלא עתה על הפכו, כזה גם האיש השלם באנושיות אי אפשר שלא ינכר איזה דבר וידמה כי הוא מן הנמנע, אף שבאמת לא כן הוא. ובענין זה נוכל להסיר מעלינו תלונות כל החולקים עלינו והמזייפים תורתנו. וזה נכון וקים, כי כל מה שהראה אותנו משה רבנו עליו השלום הוא צדק ואמת לא יפל בו הכזב. והראיה עליו מעמד הר סיני אשר ראו כל ישראל בעיניהם ושמעוהו כלם באזניהם כאמרו יתעלה אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ׳ כ"ב) ואמר עוד פנים בפנים דבר ה׳ עמכם וגו׳ (דברים ה׳ ד׳) ואמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו׳ (שמות י"ט ט׳) ואמר עוד ויהי קול השופר הולך וחזק מאד וגו׳ (שם שם י"ט) ואצלנו מאומתות כל אלה האותות שיאמינו בו לעולם על ידי מה שכל הנביאים הבאים אחריו יעוררו את העם להתעסק בתורת משה מיהושע עד מלאכי וכל אשר היו בין הזמנים האלו וכמו שנאמר ליהושע עליו השלום רק חזק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל התורה וגו׳ (יהושע א׳ ז׳) ואמר עליו הכתוב לתארו לא היה דבר מכל אשר צוה משה וגו׳ (שם ח׳ ל"ה), וגם מלאכי אמר זכרו תורת משה עבדי וגו׳ (מלאכי ג׳ כ"ב) [1].

* *

*

והנה תנאי התלמידים הם תשעה. ומהם הראשון הטהרה והשמירה וההתרחקות מן המדות הרעות ע"י קנין המדות הנעלות. וזה במדרגת טהרת אברי הגוף מן הטומאות וכאשר נצטוינו בטהרתם ולא יאות לנו להתפלל ולהכנס אל המקדש ולאכול הקדשים אלא על ידי זה, כמו כן היא טהרת הנפש ולא נאות לנו תלמוד תורה אלא אחרי טהרתה, ובזה הענין אמר הוא יתעלה והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני (ויקרא י"א מ"ד), והראיה על זה אמרו אחרי כן ולא תטמאו את נפשותיכם (שם שם), ועל ידי יחזקאל הנביא כתוב לאמר ויטמאו אותה בדרכם ובעלילותם כטמאת הנדה היתה דרכם לפני (יחזקאל ל"ו י"ז); ובמלת טומאה רומז גם על המעשים אם יהיו אינם נכונים, כמו שתראה אמרו יתעלה אחר אשר תאר העריות וע"ז כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ (ויקרא י"ח כ"ז), כי הרדיפה אחרי התאות תמית הנפש מבלי שתוכל לקנות המדות הטובות ותעורר אותה לעשות עבירות. גם לא יהיה תוכו מתנגד לברו, וכמו שארז"ל ברמזם אל ענין זה של תלמוד תורה (עיין יומא דף ע"ב ע"ב), אמר רבה כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם, אביי ואיתימא רבי אבא נקרא תועבה שנאמר אף כי נתעב ונאלח (איוב ט"ו ט"ז), אמר שמואל בר נחמן אמר ר׳ יוחנן מאי דכתיב למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין (משלי י"ז ט"ז) אוי לתלמיד חכם שעוסק בתורה ואין בו יראת שמים אמר רבי ינאי חבל

---

[1]) מכאן ואילך מדבר המחבר בארוכה על הלמודים הפילוסופיים והם ענינים אשר אין להם המשך עם עקר הדבר ע"כ ההסרתים מהעתקתי זאת.

על דלית ליה ביתא ותרעא לביתיה עבדי אמר להו במטותא מנייכו לא תירתון תרתי גיהנם, אריב״ל מאי דכתיב וזאת התורה אשר שם משה (דברים ה׳ א׳) זכה נעשית לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם מות.

התנאי השני הוא שבעת למודו לא יתבייש מלשאל על מה שלא ידעהו, ובזה הענין ארז״ל לא הבישן למד (אבות פרק ב׳ משנה ו׳), כי כשיתביש אז ישאר בסכלותו מתהפך תועה ונבוך. והנה אדונינו יתעלה צוה אותנו ללמוד באמרו ולמדתם אותם (דברים ה׳ א׳), וגם צונו לשאול את פי המורה והחכמים באמרו שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך (שם ל״ב ז׳) ואז״ל (עיין קידושין ל״ב ב׳), ואין זקן אלא זה שקנה חכמה שנאמר ה׳ קנני ראשית דרכו (משלי ח׳ כ״ב). ואין החוב על התלמיד לשאול רק את פי החכמים הזקנים כי אם גם לשאול את פי החכמים אף אם צעירים הם לימים ממנו, כי כונת התועלת שתהיה מאיזה צד שתהיה, הלא תראה שהמלך דוד עליו השלום אמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי״ט צ״ט) ומצאנו בקבלת חז״ל (עיין ברכות דף ד׳ ע״א) שהוא היה תלמיד למפיבשת בן יהונתן בן שאול ושהוא אמר ולא עוד אלא שאני נמלך במפיבשת רבי ואומר לו יפה דנתי יפה זכיתי יפה חייבתי יפה טהרתי יפה טמאתי ולא בושתי. ואז״ל עוד עליו (עיין סנהדרין דף ק״ו ע״ב) שני דברים למד דוד מאחיתפל קראו אלופו ומיודעו שנאמר ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי (תהלים נ״ה י״ד). גם החוב על התלמיד שלא יחזיק לעצמו גדולה בהחכמות כי אם יהיה סר למשמעת מי שיורה אותו אותה החכמה, כמו שהחולה ישמע לקול הרופא, ויהיה זריז לשמע אליו וייטיב להקשיב בקולו לקבל מה שישמע מפיו, ולא ישים מחשבתו אלא על מה שיועיל לו, ואם לא כן הוא עושה אז עמל שניהם יעלה בתהו ואין בם מועיל. גם מוטל עליו לעזוב ההתעקשות והויכוחים בהתנגדותו אל מה שיבין אמיתותו ויודה על האמת ואם יעלו לו ספיקות במה שימסור לו הרב אז יציע אותם לפניו בצניעות וישאל אותו להתירם לו כדרך התלמיד השואל, אבל לא יעשה זאת בהתנגדות, כי רק אז תתעורר נפש המלמד ללמדו ולהועילו ולהמכו בעצתו, אם ידע כי כונתו רק להכיר האמת שתעלה לו ממנו, ואז גם יתכון רבו ללמדו האמת, ובזה תהיה כונת שניהם אחת ולא תפול מחלוקת ביניהם וחברתם תהיה תמידית. ואם יעלו לו ספיקות במה שמסר לו רבו וברעותיו, עד כי נראה לו שהוא היפך מזה, או אם צדדי הראיות יהיו שוים לזה ולזה, אז יהיה יגע להשלים ולברר דעתו, ועם זה יחשוב כי דעת רבו טובה מדעתו כי הוא כבר נתחנך בנסיון החכמה, ואם כן בנקל יותרו לו הספיקות ע״י שיוציא הצד האמצעי מן ההיקש; אבל התלמיד לפחיתות למודו וחנוכו בזה אצלו תבא בראשונה המחשבה מבלי שיעיין היטב ויחשוב שהיקישיו הם ברורים וטובים מאד אבל באמת אינו כן כאשר יושג עליו, והוא לא יוכל להחזיק מעמד כאשר יושג על דעתו כי אין יכולת לקנות החכמה אלא ברב הזמן, ולזה אמרו ז״ל אין הלכה כתלמיד במקום הרב [1]), ועוד אז״ל (עיין מגילה ל״א ע״ב) רבי שמעון בן אלעזר אומר אם יאמרו לך ילדים בנה בית המקדש אל תשמע להן ואם יאמרו לך זקנים סתור בית המקדש שמע להן מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין וראיה

[1]) עיין במבוא התלמוד לר׳ שמואל הנגיד בדפוסי הש״ס: ובכל מקום אין הלכה כתלמיד במקום הרב.

לדבר רחבעם בן שלמה. והנה הם משלו משל זה רק באשר התברר מניעותו ויתחייב הפכו, ולהודיענו כי אף בדבר כזה אשר העיון יחייב הפכו הטיל ספק בדעת התלמיד ותשען על דעת הרב.

התנאי השלישי הוא שימעט בעסק להשיג קנינים ולעשות תחבולות איך יוכל להרבות קנינים כי הם מונעים מקנין החכמה, ועל זה אמרו רז"ל ולא כל המרבה בסחורה מחכים (אבות פרק ב' משנה ו'), וגם ימנע על ידי זה מלקנות לו מדות טובות, ועל כן יסתפק במועט ממה שצריך אל המחיה לחם לאכול ובגד ללבוש והחיה כונתו רק להמציא לו חכמה, וכמו שאמרו רז"ל עשה תורתך קבע (שם פרק א' משנה ט"ו), ועוד אמרו ז"ל הוה ממעט בעסק ועסוק בתורה (שם פרק ד' משנה י"ב), וכאשר יאמר משל הקדמוני: החכמה לא תתן לך אפילו מקצתה אם לא תתן לה את עצמך כלך. וכמו כן אם תתפרד ממחשבתך לענינים שונים תהיה אז דומה, כמה דאמרי אינשי, לנהר שכשיפרצו מימיו אז ייבשהו האויר והארץ ולא ישאר ממנו מה שיתקבץ להשקות בו הנטיעות, ובזה הענין אמר החכם ראש ועשר אל התן לי הטריפני לחם חקי (משלי ל' ח'). אבל לא יקדים גם כן עצמו להתלמד עד שהשיג לנפשו איזו מלאכה המחיה את בעליה, ובזה ארז"ל אם אין קמח אין תורה (אבות פרק ג' משנה כ"א). גם יחלק עתותיו ביום לעסקים מיוחדים וזה שייחד איזו שעות ללמודים ואיזו שעות לעשיית דברים אשר יתנו לו מחיה, וכבר רצה להרגילנו בזה דוד המלך עליו השלום באמרו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח ב'), ואמרז"ל על זה אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא (אבות פרק ד' משנה א'), ואמרז"ל עוד גדולה מלאכה שמחממת את בעליה (גיטין דף ס"ז ע"ב), ואמרו עוד כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה (אבות פרק ב' משנה ב'). ואם יוכל לעסוק בחכמה פנוי בלא אשה מה טוב ומה נעים כי האשה תמנענו מן העסק בחכמה ובזה אז"ל רחיים בצוארו והוא עוסק בתורה? (קידושין דף כ"ט ע"ב), ואם אינו יכול לעשות זאת אז ישא אשה ואח"ז ילמד חכמה, ואז"ל ללמוד תורה ולישא אשה לומד תורה ואח"כ נושא אשה ואם אי אפשר לו בלא אשה נושא אשה ואחר כך לומד תורה (עיין גם כן שם).

התנאי הרביעי שיתחיל בקנין החכמה באופן שידע שרשיה והתחלותיה ושיבקש לעמוד על תכליתם באמת, אח"ז יעמיק לחקור בה ולראות איך יצאו הענפים מן השרשים עד שתהיה לו היכולת כשתעלינה לו קושיות בזה להמציא פתרונו משרשי החכמה הזאת אשר נבנית עליהם. ואח"ז יחקור בהסתירות שתעלינה לו והספיקות המבהילות אשר תפולנה לו ויתאמץ שתהיה לו היכולת להתירן ולבטל סתירותיהן וזה הוא דרך הדרגת הלמוד. אבל כשיחקור בהסתירות אשר תפולנה לו והספיקות אשר תעמדנה נגדו טרם יקנה שרשי החכמה וימציא הענפים מהם אז יתעהו ויבהילהו זה בלמודו ויחליש הכרתו וירפהו מללמוד, והנה די לו בשיאמין בזה הזמן בהדעה אשר בחר בה רבו וה"א ידבק בשטתו ובדרכו. ואם יאחז דרכו בזה ויתנהג אחריו בעת הזאת אז לא יזיק לו ויהיה לו כמו בהתחלות איזו חכמה אשר יוכל אז לקחתן בהסכמה שלמה מאיזו חכמה אחרת. ועל העת הזאת מזמני הלמוד אז"ל מנעו בניכם מן ההגיון (ברכות כ"ח ע"ב) והוא ההתוכחות מן ולהג הרבה יגיעת בשר (קהלת י"ב י"א). והראיה ע"ז שרמזו על ענין זה של מלה זו כנגד הזמן הזה הוא אמרם בניכם כלומר אותם שעוד לא נכונו דרכיהם בהחכמה.

התנאי החמישי שיתאמץ שלא יניח איזה צד מצדדי החכמה אשר לא ישים עינו עליו ויחקור בכונתו ותכליתו כי החכמות כולן העזורנה אחת את אחותה ויוכל להבין אחת על ידי אחותה כמו שאמר החכם עליו השלום טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ידך (שם ז׳ י״ח) ואמר עוד טובים השנים מן האחד וגו׳ ואם יתקפו האחד וגו׳ (שם ד׳ ט׳—י״ב). ירצה בזה שאם יארע לו איזה ספק בחכמה אחת תוכל להוציא מזה חכמה אחרת והוא אמרו השנים יעמדו נגדו, ואם גם ילוה אליהם השלישי אז מה טוב הוא הקשר האמיץ אשר במהרה לא ינתק. ולכן לא יעזוב איזו חכמה מן החכמות ואז טוב לו כל ימי חייו על ידי זה ויהיה לו לעזר. גם יאחז בהחכמה בהדרגה ישרה כמו שהקדמנו, וזה שיקדים מה שראוי להקדימו ויאחר מה שראוי לאחרו. ואם ירצה לחקור באיזה דבר אשר אפשר שיחם האמת הוא כמו שחשב בזה אבל אפשר ג״כ שאינו אמת אז יבא עליו בדרך חנופה [1] ובזה יראה ביטולו אם הוא ההיפך ממה שנדמה לו והוא דמות חכמת הכוכבים אשר יחשבו בני אדם עליה שהוא אמת אבל הוא הבל, ובזה הענין אמר החכם ואתנה לבי לדעת חכמה ודעת הוללות וסכלות וגו׳ (שם א׳ י״ז) ואמר אח״ז וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך (שם ב׳ י״ג) ואמר ופניתי אני וגו׳ (שם שם י״ב). והנה הראשון הוא התשוקה לדעת אותה בחשבו כי היא אמיתית אבל כשנתברר לה בטולה אמר מה שאמר כלומר שהוא חשך ולא אור כי האור הוא דמיון האמת והחשך הוא דמיון ההבל.

התנאי הששי שלא יעזוב איזו עת מן היום או מן הלילה בבטלה בלא עסק בחכמה או באיזה מעשה טוב או לעמול במה שיקיים מחיתו, כאמרו יתעלה לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (יהושע א׳ ח׳), ואז״ל ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה (אבות פרק ב׳ משנה ה׳), ואמרו עוד אם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך ואם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה ליתן לך (שם פרק ד׳ משנה י״ב), אבל יתאמץ בדרישה גם בשעת העוני והדחק, ובזה הענין אז״ל ר׳ יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר וכל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני (שם שם י״א). והנה הרבה מחכמינו ז״ל אף כי היו בלחץ גדול מאד בכ״ז היו מתעסקים בתלמוד תורה, מהם הלל הזקן [2] וחנינא בן דוסא [3] ורבי דוסא ורבי יהושע בן חנניה [4] ויונתן בן עמרם [5] ורבה ורב יוסף כמו שהתבאר ענינם בתלמוד, וגם ידע כי להתכלית זאת נברא האדם ובזה הענין אמר החכם עליו השלום סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם (קהלת י״ב י״ב) ואז״ל בשביל זה נברא האדם (ברכות דף ו׳ ע״ב).

התנאי השביעי שיהיה עסקו בלמודים לשמם ולא לשום כוונת דבר

---

[1] כלומר שיעשה עצמו כמי שירצה לחקור על מהותה.

[2] עיין בבלי יומא דף ל״ה ע״ב.

[3] עיין ברכות דף י״ז ע״ב: וחנינא בני די לו בקב חרובין מע״ש לע״ש.

[4] עיין שם דף כ״ח ע״א: מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה א״ל אוי לדור שאתה פרנסו שאין אתה יודע בצערן של ת״ח.

[5] עיין בבא בתרא דף ח׳ ע״א.

אחר אשר יושג ע״ז בשביל כבוד או עושר או זכרון לדורות, וע״ז אז״ל (אבות פרק ד׳ משנה ז׳) ר׳ צדוק אומר אל תעשה עטרה להתגדל בה ולא קרדום לחתוך בה וכך היה הלל אומר ודאשתמש בתגא חלף הא למדת כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם, ואמרו עוד אסור ליהנות בדברי תורה. גם אמרו קדמונינו ז״ל כי מתנאי הלמוד ועשיית המעשים הטובים הוא שיעשנו ברצון ובבחירה שלמה ולא שיכריחוהו אל זה, וגם שיבחר בהם כל ימי חייו לעולם ושיהיה זה בשביל עצמותו של הלמוד ועצמותו של המעשה הטוב ולא להשיג שום פניה אחרת לקחת שררה. כמשאז״ל עשה דברים לשמן וממילא העושר והכבוד בא (עיין ברכות דף י״ז ע״א), כי הם מקרים אשר יתלו בהחכמה. גם אל יבוז החכמה ולא יתרפה לקנות אותה ורק כשיעמול בה בכח אז ידע אותה, אבל כשיתגאה בה אין בזה תועלת להשיגה בחפזון, וע״ז אמרו ואל בינתך אל תשען (אבות שם משנה י״ח) ובגנות זה אמר החכם עליו השלום חכמה ומוסר אוילים בזו (משלי א׳ ז׳). וגם לא יחשוב שהחכמה נמנעת ממנו לפי גדלה ויאמר איך אוכל להשיגה ולקנותה ואנכי קצר רוח וחסר דעת הנני מאד, ואמנם ידע כי גם זה הוא מגונה, ובזה אמר שלמה המלך ע״ה ראמות לאויל חכמות (שם כ״ד ז׳), ושני הצדדים האלו מגונים, אבל הדרך האמצעי הוא אשר יחשבהו נכון, והוא כי יתאמץ בנפשו לדרוש ולקנות בחכמה ויעמול בכל עמלו לשקוד על דלתותיה ולהבין אותה בלמדו אותה ולרדת לעומקה, ואז ישיג שכר מכל עמלו, וכמשאז״ל אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן מצאתי ולא יגעתי אל תאמן יגעתי ומצאתי תאמן (מגלה דף ו׳ ע״ב). ויהיה לו למשל משאז״ל (אבות פ״ב מ״כ) היום קצר והמלאכה מרובה וכו׳. וכבר אמר החכם בקראט[4] אותו הדבר בעצמו: חיי האדם קצרים והמלאכה מרובה, וגם אז״ל (שם שם משנה כ״א) אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך וכו׳, ואז״ל (שם שם משנה ט׳) ריב״ז קבל מהלל ושמאי הוא היה אומר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. ואם עמל בנפשו ולא יראה שעושה חיל בלמודים ואינו משיג מהחכמה מה שקוָה, אז בכ״ז לא יניח ידו ממנה ולא יתיאש ממנה, וכבר אז״ל (עיין ברכות דף ה׳ ע״ב) שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכויז את לבו לשמים.

התנאי השמיני שיגלה ממקומו אל מקום החכמה, וע״ז אז״ל (אבות פרק ד׳ משנה י״ח) ר׳ נהוראי אומר הוה גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחריך, ותהיה כל כונתו ותכלית תקותו לקבל תורה מכל מי שהוא גדול ממנו בחכמה למען תהיה לו תועלת ממנו. ואז״ל (אבות שם משנה א׳) בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי״ט צ״ט). כי כל חכם יש לו איזו מדה ושטה טובה שיוכל לקבלה ממנו, וגם אם יוכל להבין עניני החכמה מתוך הספרים אל יאמר בלבו טוב שאשב במקומי ולמה זה אֶסע אל מקום החכמים כי כבר אני מבין מעצמי מה שאוכל ללמוד מהם, כי על זה אמרו מפי סופרים ולא מפי ספרים. כי הלמוד מתוך הספר הוא רק מצד אחד אבל הלמוד מפי החכמים הוא מצדדים שונים וע״כ למוד כזה יותר טוב הוא ממה שקבל מרבו אחד וממה שהוא עמד עליו מתוך הספרים שנכתבו על אותו ענין ומה שנראה לו לעצמו

[4]) הוא החכם היוני Hippocrates.

בזה. ועוד יש לו הועלת אחרת מהם בשילמד מדותיהם ודרכיהם הטובים, ובזה אז״ל (אבות פרק א׳ משנה ד׳) יוסי בן יועזר איש צרדה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמא את דבריהם. ואז״ל (אבות שם משנה ט״ז) רשב״ג אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק. ועוד אז״ל (שם משנה ו׳) עשה לך רב וקנה לך חבר, כי גם החבר מועיל לו לקנות החכמה, ובזה אמר החכם וראיתי את כל עמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו (קהלת ד׳ ד׳), ואז״ל הרבה תורה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכלם (עיין תענית דף ז׳ ע״א), כי על ידי הקריאה והלמוד עם התלמידים על ידי שישאלו אותו ויציעו לפניו ספיקותיהם יהוייב לחקור ולדרוש כדי להתיר אלו הספיקות ולפשר אלו הטענות, ואפשר שבאם חקר בהן לבדו אז לא עלה לו זה, אך היה נעלם ממנו, גם אם הוא הקרן מעולה ומהודד מאד בשכלו, אבל הלמוד לאחרים יש לו ערך גדול בזה, ובזה יושלם קנין החכמה, וכמשאז״ל מיני ומינך תסתייע מילתא (פסחים פ״ח ע״א), וגם בקריאת התלמידים לפניו ובלמדו אותם תהיה להמלמד החכמה כמו קנין אשר אך בקושי יאבד ממנו.

התנאי התשיעי הוא שיחלוק כבוד למוריו אף יותר מלהוריו, ואז״ל (בבא מציעא דף ל״ג ע״א) אביו ואמו הביאוהו לחיי העולם הזה ורבו שלמדו תורה הביאו לחיי העולם הבא, ואם כן יתרון לכבוד שיחלוק למוריו מהכבוד שראוי להוריו כיתרון העולם הבא מן העולם הזה. וכבר הודעתיך במה שקדם לנו ממאמרנו בהספר הזה מה הוא ההבדל ביניהם והם הצדדים היותר רחוקים זה מזה, כי העולם הזה הוא הצד התחתון אשר אין תחתון ממנו והעולם הבא אין מעלה יותר גדולה ממנו, ולזה אז״ל (בבא מציעא שם) אבידת אביו ואבידת רבו אבידת רבו קודמת מפני שאביו הביאו וכו׳, אביו ורבו נושאין במשא מניח של רבו ואחר כך מניח של אביו, אביו ורבו שבויין בשביה פודה את רבו ואח״כ פודה את אביו, ואמרו עוד (עיין פסחים דף ק״ח ע״א) בן אצל אביו צריך הסיבה תלמיד אצל רבו מאי. תא שמע דאמר כי הוינן בי מר הוה זגינן אבירכי כי אתאן לבי רב יוסף אמר לא צריכיתו מורא רבך כמורא שמים, ואז״ל עוד (ברכות דף כ״ז ע״ב) אמר רב יהודה אמר רב לעולם אל יתפלל אדם לא אחורי רבו ולא כנגד רבו, ותניא ר׳ אלעזר אומר כל המתפלל אחורי רבו והמתפלל כנגד רבו והנותן שלום לרבו והמחזיר שלום לרבו והחולק על ישיבתו של רבו והאומר דבר שלא שמע מרבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל. וטעם שאסור להתפלל אחורי רבו הוא לעשות גדר אולי תכלה תפלת הרב קודם תפלת התלמיד ואתי לעכוביה מלמעבד שלש פסיעות, וכנגד רבו אסור גם כן בשביל שיראה כמו שישוה ויערך לו. ואם כן צריך לכבדו במילי דשמיא עאכו״כ בזולת זה. ומה שאסור ליתן שלום לרבו הוא רק בשיתן לו שלום כמו לאנשים אחרים ויאמר לו שלום עליכם אבל חייב שיראה לו אות כבוד בנתינת שלום ויאמר לו שלום עליך רבי. וכן לא יחלוץ תפליו בפני רבו (עיין סנהדרין דף ק׳ ע״ב) ואם היה עוסק בקריאת שמע ועבר עליו בין הפרקים שואל בשלומו ואין צריך לומר שאם שאל בשלומו רבו שהוא משיב לו (עיין ברכות דף י״ד ע״א), ואמרו בענין נהיגת כבוד עם רבו בההוראה (עיין עירובין דף ס״ג ע״א) אמר רבא בפניו אסור וחייב מיתה, שלא בפניו אסור ואין חייב מיתה אלא במקום שיש חילול השם, וכמו שספרו לנו שם שרבינא הוה יתיב קמיה דרב אשי חזייה

להההוא גברא דקא קטיר חמרא בציניתא דדקלא בשבתא, רמא ביה קלא ולא אשגח ביה אמר להוי ההוא גברא בשמתא, אמר ליה רבינא לרב אשי כי האי גוונא מאי מי מתחזי כי אפקרותא, אמר ליה אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' (משלי כ"א ל') כ"מ שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב. ואז"ל עוד שם תניא ר' אליעזר אומר לא מתו בני אהרן עד שהורו הלכה בפני רבן מאי דרוש ונתנו בני אהרן הכהן וגו', אמרו אף על פי שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט. ותלמיד היה לר' אלעזר שהיה מורה הלכה בפני רבו אמר לה לאימא שלום אשתו תמיה אני אם יוציא זה שנתו ולא הוציא שנתו, אמרה לו וכי נביא אתה אמר לה לא נביא אני ולא בן נביא אלא כך מקובל אני המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. ואמרו עוד המורה הלכה בפני רבו ראוי להכישו נחש שנאמר ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי וגו' ע"כ זחלתי ואירא (איוב ל"ב ו') וכתיב עם חמת זוחלי עפר (דברים ל"ב כ"ד). ואמרו עוד שם המורה הלכה בפני רבו חוטא שנאמר בלבי צפנתי אמרתך (תהלים קי"ט י"א), בזמן שעירא היאירי רבו של דוד חי צפן התורה ולאחר שמת כת' בשרתי צדק בקהל רב (שם מ' י'), ואמרו עוד שם המורה הלכה בפני רבו מורידין אותו מגדולתו, מנא לן מאלעזר דכתיב ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא וגו' (במדבר ל"א כ"א) ואף על גב דאמר לאחי אבא ולי לא צוה אשכחן דאיענש דכתיב ולפני אלעזר הכהן יעמוד וגו' (שם כ"ז כ"א) ולא אשכחן דאצטריך ליה. ועוד מחוב הצניעות אצל רבו שכשצריך לזכור איזה דבר הלכה שהורה בענין אחר שלא יאמר כזה וכזה אמרנו בענין פלוני, כי זה הוא כמו שישוה עצמו ויערוך לו עצמו בזה, רק יאמר כזה למדתנו. ובזה הענין אמרו (סנהדרין דף צ"ט ע"ב) אפיקורוס שאין לו חלק לעולם הבא כגון דיתיב קמי רביה ונפלה ליה שמעתא בדוכתא אחריתי ואמר הכי אמרינן התם ולא אמר הכי אמר מר. וכן כשיציע לו ספק במה שלמדו וכשיטעון טענות נגדו יעשה זה אך בענוה ויאמר הלא אמרת לנו לפנים כזה וכזה ואיך יסכים זה עם מה שלמדתנו עתה ואולי תוכל אתה רבינו לערוך לנו ההסכמה בין זה ובין זה. וכמו כן אם יאמר אדם בשם רבו לא יאמר כזה אמר פלוני [כי אם יאמר כך אמר רבינו] ויזהר בזה מלקרא רבו בשמו, וגם כשיראה שרבו עובר עבירה לא יאמר לו עברת על ד"ת אלא יאמר לו למדתנו רבינו כך וכך. גם יזכירנו תמיד בתואר של כבוד וגדולה, וזה, אם עודנו בחיים יאמר כך אמר רבינו ודכיר לטוב, ואם כבר מת אז יאמר זכרונו לחיי עולם. ואז"ל (סנהדרין ק' ע"א) רב נחמן אומר אפיקורוס שאין לו חלק לעולם הבא היכי רמיזא, הקורא לרבו בשמו, ואמר ר' יוחנן מפני מה נענש גיחזי מפני שקראו לרבו בשמו שנאמר ויאמר גיחזי אדוני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע (מלכים ב' ח' ה'). ואז"ל (סנהדרין ק"י ע"א) כל החולק על רבו כחולק על השכינה שנאמר אשר הצו על משה ואהרן בעדת קרח בהצותם על ה' (במדבר כ"ו ט'), וכן העושה מריבה עם רבו כעושה עם השכינה שנאמר אשר רבו בני ישראל את ה' (שם כ' י"ג), וכל המתרעם על רבו כמתרעם על השכינה שנאמר לא עלינו תלונותיכם כי על ה' (שמות ט"ז ח'), וכל המהרהר אחרי רבו כמהרהר אחר השכינה שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כ"א ה'). וענין המחלוקת הזאת כשיקבע ביהמ"ד שלא ברשות רבו וילמד בו, ואז"ל עוד (ברכות דף כ"ז ע"ב) כל החולק על ישיבתו

של רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל. והנה מהמדות הטובות האמורות בזה הענין הוא שלא ישב בפני רבו, ולא יכריע דבריו לפניו ולא יסתור את דבריו, ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב ולא יעמוד לפניו עד שיאמר לו עמוד או עד שיטול ממנו רשות אם גמר בדעתו להפטר ממנו, ואם יקום ממושבו לא יחזיר לו פנים, וכשאז"ל (יומא נ"ג ע"א) תלמיד הנפטר מרבו וכו' ואם ילך עמו בדרך לא ילך בצדו אלא ילך אחריו מעט וישים רבו לימינו, ואז"ל ע"ז (עיין ברכות שם) לא יהלך אדם בצד רבו אלא יתרחק אחורי רבו ונותנו לימינו ואינו נותנו לשמאלו, ואמרו עוד (פסחים נ"א ע"א) לא יכנס עמו למרחץ לרחוץ ואם רבו צריך לו מותר, ואמרו עוד (עיין קידושין ל"ג ע"א) שבאם יראה שרבו בא כנגדו עומד מפניו מלא עיניו, ואמרו עוד שם אביי מכי חזינהו לאודני דחמרא דרב יוסף הוה קאים דקיימא לן רכוב כמהלך דמי ומיחייב למיקם קמיה. ואמרו עוד שם, אמר רבי אלעזר כל תלמיד שאינו עומד מפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח שנאמר וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים (קהלת ח' י"ג), מורא זה איני יודע מהו, כשהוא אומר תקום ויראת (ויקרא י"ט ל"ב) הוי אומר מורא זו קימה. גם חייב התלמיד להדבק ברבו גם במילי דעלמא ובשיעשה לו כבוד ויקר. אז"ל (עיין כתובות דף צ"ו ע"א) אריב"ל כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לו חוץ מהתרת מנעלו והנעלת מנעלו אמר רב לא אמרן אלא במקום שאין מכירין אותו, אבל במקום שמכירין אותו לית לן בה, אמר רב אשי במקום שאין מכירין אותו נמי לא אמרן אלא דלא מנח תפילין אבל מנח תפילין לית לן בה. ויחשוב התלמיד כי הדיבוק ברבו ושימושו הוא מצוה רבה ובזה הענין אז"ל (ברכות דף ז' ע"ב) גדול שימושה מלמודה שנאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (מלכים ב' ג' י"א) אשר למד לא נאמר אלא אשר יצק כי בשימושו ישתלם לו בכבוד רבו ועוד בקרבתו אליו ילמד מדותיו ודרכיו, ואין הרב צריך למנוע תלמידו מלשמשו כי בזה גוזל ממנו מצוה וגם מונע ממנו למוד כמו שהקדמנו. ובזה הענין אז"ל (כתובות שם) אמר ר' חייא בר אבא כל המונע תלמידו מלשמשו כאלו מונע ממנו גמילות חסד שנאמר למס מרעהו חסד (איוב ו' י"ד). רב נחמן בר יצחק אומר אף פורק ממנו יראת שמים, שנאמר ויראת שדי יעזב (איוב שם שם). ובכלל כל מה שצריך לעשותו בכיבוד הוריו צריך גם לעשות למוריו מק"ו, ועוד נוסף עליו ממה שזכרנוהו פה מן הכיבוד. וכל מה שתארנו פה הוא רק חיוב אצל רבו מובהק כלומר אצל מי שקבל ממנו רוב חכמתו ומי שהועיל לו ביותר, אבל רבו שאינו מובהק והוא אשר אין לו רוב חכמתו ממנו הוא נקרא תלמיד חבר ואין מן הצורך לנהוג בו כל מה שזכרנוהו במה שקדם מן הכיבוד אך נוהג בו כבוד ועומד מפניו ואפילו לא למד ממנו א"א דבר אחד, ואז"ל (עיין ב"מ דף ל"ג ע"א) אמר עולא תלמידים שבבבל עומדים זה מפני זה וקורעין זה על זה ולענין אבידה במקום אביהם אין מחזירין עד שיהא רבו מובהק. ואם יכבד הרב את התלמיד משום ערכו הרם אצלו או משום חריפותו ושכלו ומהירות רוחו כמדרגת ר' אלעזר בן ערך אצל ריב"ז רבו שתארו באמרו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמהם ואלעזר בן ערך בכף שניה מכריע את כלם (עיין אבות פרק ב' משנה י"ב), או משום חשיבותו ויראתו כמו שתאר שמואל את רב יהודה

תלמידו בענין יראת שמים שלו באמרו [1]) לית דין בר נש כלומר אינו כבו"ד אלא הוא מן המלאכים ואיכא דאמרי כגון דין בר נש, כלומר שאמר עליו שאין להקרא שם אדם אלא על מי שהוא כמותו. אם מחל הרב לתלמידים כאלה על מה שחייבים הם לעשות בגלל אז לא ינהגו עמו אותן הכיבודים, ולא יגיע אליהם עונש על זה, ובמשא"ל הרב שמחל על כבודו כבודו מחול (עיין קידושין דף ל"ב ע"ב). אך בכל זאת לא יתגאה התלמיד ולא ירום לבבו, כי אם ירבה לכבד רבו כמו שהחוב מוטל עליו עד שימנענו הרב עצמו מזה. אלה הם תנאי התלמידים שחייבים לעשותם.

---

[1]) מאמר זה נמצא בבבלי שם קי"ב ע"ב ובעירובין כ"ד ע"א, אך שם נאמרו הדברים בינם. חזקיה בנגד תלמידו פ"י יונתן.